

А. Дроздова

аспірант кафедри політології Інституту соціальних наук,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
Тел. (0482) 68-43-73

**ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ**

Статтю присвячено аналізу поняття «соціальний капітал» як важливому теоретичному концепту сучасної політичної науки. Здійснено огляд базових теоретичних підходів до вивчення феномена соціального капіталу. Особливий акцент зроблено на теоріях, які позиціонують довіру як основний елемент соціального капіталу. Досліджується феномен соціального капіталу крізь призму можливості практичного застосування його в управлінні процесами розвитку українського суспільства.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальні мережі, добровольці асоціації, людський капітал, соціальні відносини.

Термін «соціальний капітал» давно відомий представникам як західного так і вітчизняного суспільствознавства. Важко визначити, коли вперше з'явився термін «соціальний капітал». Одні дослідники посилаються на книгу Дж. Ганіфана «Общинний центр», що вийшла в 1921 р., інші — на роботи Г. Лаурі 1970-х рр. Популярності ж дане поняття набуло після виходу у світ робіт П. Бурдье, Дж.чКоулмена, Ф. Фукуями тощо.

Поняття «соціальний капітал», з точки зору Дж. Ганіфана, означає — дружні відносини, співчуття, доброзичливість між індивідами, сім'ями, які утворюють соціальну спільноту. Індивід, який не має зв'язку з іншими індивідами являє собою соціально безпорадну одиницю. Коли індивіди починають спілкуватись між собою, відбувається розподілення соціального капіталу. Завдяки цьому індивіди отримують необхідні блага, а це призводить до вдосконалення життя всієї соціальної спільноти.

У 1960-ті роки з'являється концепція людського капіталу, яка знайшла своє відображення в роботах Г. С. Беккера, Г. Дж. Джонсона. Згідно із цією концепцією, джерело людського капіталу — це індивідуальні знання, вміння і навички індивіда, а увесь економічний потенціал повинен бути спрямований на розвиток даних еквівалентів.

Розвиток даної концепції знаходить своє відображення у тлумаченні «соціального капіталу» економістом Г. Лаурі. Г. Лаурі не розвивав власної теорії, він намагався довести на прикладі расової нерівності чорношкірих народів, що, фокусуючись виключно на індивідуальному людському капіталі і вільній конкуренції, позбавитись від расової нерівності не є можливим. Чорношкірі діти спадкують від своїх батьків низький рівень матеріальних ресурсів, вони позбавлені достатнього рівня освіти, і, нарешті, на

ринку праці ці діти позбавлені певних професійних зв'язків. Отже, відбувається процес спадкування «соціального капіталу».

Зовсім протилежним значенням наділяє термін «соціальний капітал» Р. Берт. На його думку, відносна свобода, відсутність тісних зв'язків між індивідами сприяють соціальній інтеграції.

Вперше розгляд соціального капіталу як системи здійснив відомий французький соціолог П'єр Бурд'є. Соціальний капітал П. Бурд'є визначав як сукупність наявних або потенційних ресурсів, які передбачають наявність системи певною мірою інституціоналізованих відносин взаємного розпізнавання або визнання [1, с. 40].

П. Бурд'є вживає поняття «соціальний капітал», говорячи про соціальний простір і генезис «класів». Він визначає соціальний капітал як певний статус людини в соціальній спільноті. Саме цей статус людина отримує завдяки участі у певних асоціаціях [1, с. 49]. Згаданий статус є показником влади і певних переваг людини у соціальному просторі. Людина, яка володіє соціальним капіталом, володіє й капіталом економічним. Отже, відносини нематеріального характеру є прямим показником матеріального добробуту.

Інший погляд на феномен «соціального капіталу» запропонував дослідник Дж. Коулмен. Він визначає «соціальний капітал» — як функцію, що являє собою певну соціальну цінність, яку індивіди використовують для досягнення своїх цілей. Одним із механізмів виникнення феномена «соціального капіталу» дослідник вважає у доступі до інформаційних ресурсів. В цьому визначенні «соціального капіталу» основним є наявність певного соціального договору, в якому індивід виконує роль як споживача, так і провідника інформації. Саме в цих відносинах «споживач — провідник» виникає базовий елемент довіри. В свою чергу, наявність довірливих відносин між індивідами, визначення їх взаємних обов'язків і очікувань, запровадження норм і санкцій — формує феномен, що зазначається нами як «соціальний капітал» [3, с. 107].

Бурд'є і Коулмен вказують на головну особливість «соціального капіталу» — це невід'ємний елемент структури соціальних відносин.

Важливий внесок у розкриття сутності феномена «соціального капіталу» зробив Ф. Фукуяма. За допомогою терміну «соціальний капітал» філософ визначає причини і механізми суспільної кризи, яка почалась в 1960-х роках, а також з'ясовує динаміку негативних змін у модерному суспільстві. Рівень «соціального капіталу» Ф. Фукуяма вимірює за допомогою трьох показників: рівень злочинності, стан родин, рівень довіри до недержавних інституцій [9, с. 27].

Соціальний капітал він визначає як набір неофіційних вартостей чи норм, які є спільними для членів групи і дозволяють їм взаємодіяти. Якщо члени групи на об'єктивних засадах починають очікувати від інших членів групи чесності і відкритості у відносинах, вони довіряться один одному. З'являється еквівалент довіри у суспільних відносинах. Довіра робить діяльність групи більш організованою і продуктивною. Кожне суспільство має певний запас «соціального капіталу», відмінність між

суспільствами визначається рівнем довіри. Певні норми, зокрема, такі, як чесність і взаємність, можуть бути притаманними одним групам людей і не прийматись іншими групами того ж суспільства. Сформувати успішні групи за відсутності «соціального капіталу» можливо, адже неофіційні норми значно зменшують «організаційні витрати». Соціальний капітал за певних умов сприяє досягненню вищого рівня інновацій і групової адаптації [9, с. 32–34].

Соціальний капітал необхідний для створення громадянського суспільства, яке, в свою чергу, являє собою сукупність груп і асоціацій, що знаходяться між сім'єю і державою. Соціальний капітал допомагає різноманітним групам всередині суспільства інтегруватись для захисту своїх прав і інтересів, що не було б можливим всередині могутньої держави. Але «соціальний капітал» не завжди приносить певну користь суспільству. Кожний новий період життя країни вимагає нового виду соціальної взаємодії. Отже, можна припустити, що в певний період «соціальний капітал» застаріває і потребує якісного оновлення.

Соціальний капітал не є культурним надбанням суспільства, яке передається через покоління. Він весь час твориться індивідами у процесі свого повсякденного життя.

Ще одним дослідником феномена «соціального капіталу» є Р. Патнем. Він розглянув феномен «соціального капіталу» через призму співвідношення соціального капіталу і якості управління у різних регіонах Італії. Дослідник також висуває думку, що соціальний капітал у США, починаючи з 1960-х років перебуває в активній стадії занепаду. Р. Патнем використовує два види статичних визначень соціального капіталу: 1) рівень членства у групах і організаціях, сюди входять як різноманітні клуби за інтересами, так і бізнес-групи та політичні партії; 2) індекси політичної заангажованості тощо [5, с. 46–49]. Дане твердження викликало низку суперечностей. По-перше, «соціальний капітал» має певну шкалу якісного виміру. Наприклад, спортивний клуб не має такого впливу, як політична партія. Міра соціального капіталу має бути прямо пропорційна природі колективного впливу групи, природній складності групи, вартості досягнутих групою результатів тощо.

З точки зору автора пропонованої статті, варто зупинитися докладніше на зв'язку процесу модернізації в Україні із феноменом «соціального капіталу». Сьогодні термін «модернізація» є досить популярним у вжитку як для дослідників цього процесу, так і для тих, хто цікавиться цим процесом. Але, на жаль, і досі відсутнє цілісне бачення цього процесу як в операційному, так і змістовному плані. Модернізація — це, перш за все, комплексний процес реформування існуючих та створення нових політичних, правових, економічних та суспільних інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим стандартам і цінностям розвинутих демократичних країн. Сутність модернізації — оновлення або створення нових інституцій, що створюють умови для перетворення міжлюдських стосунків у сфері політичних, правових, економічних, суспільних відносин на сучасних засадах визнання принципів демократії, верхо-

венства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн. Успішна модернізація країни є запорукою динамічного та демократичного розвитку країни. Модернізація визначається певними стадіями в своєму процесі. Перш за все, модернізація держави як інституту. Це передбачає створення раціональної організації державних інститутів. Така раціоналізація створює умови, за яких суспільство отримує реальні можливості покращувати політичну, управлінську та судову еліти, а відтак і покращувати державну політику та розвиватися. Поняття «соціального капіталу» взагалі дуже тісно пов'язане із системою державного управління. Адже процес державного управління не лише впливає на сукупність взаємовідносин між індивідами, а й визначає систему і умови для функціонування даних відносин. Тут постає питання — як саме взаємодіють ці два поняття? З одного боку, державне управління діє як фактор зовнішнього впливу на відносини між індивідами, з іншого — як невід'ємна складова цих відносин, а отже і «соціального капіталу» в цілому. Державна влада є найважливішою складовою відносин між індивідами, адже на цьому рівні відбувається вихід на якісно новий рівень стосунків між індивідами — окреслений у нормах і санкціях. В цьому процесі відносин «соціальний капітал — державна влада» є деякі базисні положення, на які повинна спиратись державна влада для забезпечення продуктивного розвитку феномена «соціального капіталу». Саме ці положення визначають форму владного впливу в системі соціальних відносин між індивідами. Перше положення стосується застосування примусу в системі відносин «державна влада — індивід» саме з боку державної влади. По-друге, повинна існувати чітка система державних інституцій для забезпечення виконання владних розпоряджень. Далі, слід визначити систему заохочень, перш за все матеріальних, для стимулювання індивідів безпосередньо виконувати волю держави. Нарешті, використання системи культурних цінностей для переконання індивіда в тому, що необхідно дотримуватись владних розпоряджень [4 с. 26–29].

Залежно від того, яке базисне положення використовує держава в системі управлінських відносин визначається напрямок її управлінської діяльності. А сам спосіб, у який держава використовує дані положення, і стає ресурсною базою «соціального капіталу». Отже необхідним кроком у формуванні стосунків «людина — держава» стає якісне використання базисних положень управлінської діяльності. В цьому сенсі стає важливим поняття централізації і децентралізації влади. Рівноцінність і розподіл владних повноважень — повинні стати головними принципами діяльності держави. Адже саме централізована влада стає головним аспектом у формуванні загальнонаціонального соціального капіталу, в той час як влада на місцях сприяє створенню соціального капіталу індивідуального або групового масштабу.

Також важливим кроком на шляху до якісної модернізації в Україні слід вважати створення функціонуючого громадянського суспільства. Громадянське суспільство — це сфера самоврядування громадян, яка утворюється незалежно від державних інституцій внаслідок повсякденних від-

носин людей. В його основі лежать різноманітні добровільні об'єднання громадян, незалежні від владних органів. Ці процеси є досить важливими, адже на стику важливих феноменів сучасного суспільства, взаємодії державних інститутів і громадянського суспільства відбувається формування «соціального капіталу». Незважаючи на широкий спектр підходів до визначення сутності громадянського суспільства — від розуміння його як сукупності незалежних від держави неполітичних відносин до сприйняття держави визначальним його інститутом — сутнісною характеристикою громадянського суспільства лишається порівняна автономність неполітичних відносин у ньому, незалежність цих відносин від держави, особливо у сферах економічного і політичного життя. Розмаїття поглядів, звичайно, виникає внаслідок того, що дослідники, визначаючи сутність громадянського суспільства, зосереджують свою увагу на певному етапі його формування: або на першому, коли держава ще лишається його складовою частиною, або на другому, коли громадянське суспільство стає механізмом узгодження інтересів людини — індивіда та інтересів держави, або на завершальному, коли громадянське суспільство і правова держава постають як окремі елементи і рівноправні партнери суспільної взаємодії [2, с. 46–49].

Ще одним важливим кроком на шляху до якісної модернізації в Україні повинно стати забезпечення дотримання прав людини. В системі суспільних відносин основним принципом є повага до прав іншої людини. Загальнонаціональний соціальний капітал є виразником рівня демократизму національної держави, соціальний капітал групового масштабу — показником демократичності умов функціонування різних соціальних груп, а соціальний капітал індивідуального плану — показником особистої свободи громадянина. В цьому сенсі слід зазначити, що зниження складового компоненту соціального капіталу — поваги до прав людини, спричиняє втрату конструктивного соціального капіталу і накопиченню його деструктивних властивостей. Досягнути балансу в цих відносинах можливо за рахунок врегулювання владних відносин за допомогою застосування всіх базисних положень в управлінській діяльності. В кінцевому підсумку це сприятиме формуванню громадянського суспільства.

Завершуючи статтю, варто зробити наступні висновки: соціальний капітал, по-перше, дає змогу ефективно вирішувати колективні проблеми; по-друге, організовує поведінку індивіда за нормами і цінностями спільноти; по-третє, створює позитивні наслідки завдяки отриманню користі від інвестування суб'єктом у соціальний капітал. Процес реалізації соціального капіталу, який здійснюється через його конвертацію в інші форми капіталу, є двобічним: з одного боку, завдяки соціальному капіталу отримуємо доступ до економічних, культурних та інших ресурсів через контакти з компетентними і впливовими учасниками соціальних взаємин, з другого — набуття соціального капіталу вимагає від індивіда особистого інвестування економічних, культурних та інших ресурсів.

Шлях до якісної модернізації в Україні пролягає через використання феномена «соціального капіталу» як на загальнодержавному рівні, так і на рівні особистісних стосунків між індивідами. З використанням концеп-

ту «соціальний капітал» стає можливим охарактеризувати взаємини між індивідами у будь-якій сфері їх взаємодії. Це дозволяє вивчати проблеми сучасного суспільства через взаємозалежності між його структурними елементами з точки зору людських взаємин. Соціальний капітал стає тією сталою силою, яка визначає місце індивіда в системі соціальних відносин, і водночас ресурсом, який відкриває доступ індивіда до інших життєвих ресурсів. Соціальний капітал являє собою внутрішній потенціал, який повинен стати рушійною силою на шляху до якісної модернізації в Україні. Управління «соціальним капіталом» стане запорукою якісних і ефективних реформ в усіх сферах життя українського суспільства.

Література

1. Бурдые П. Формы капитала /П. Бурдые //Экономическая социология. — 2002. — Том 3. — № 5. — С. 60–74.
2. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 1. — С. 49–56.
3. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий/Дж. Коулман //Общественные науки и современность — 2001. — № 3. — С. 122–139.
4. Лесечко М., Чемерис А. Соціальний капітал: проблеми розвитку й оцінки /М. Лесечко, А. Чемерис //Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. — К., 2001.
5. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь /Р. Патнем //МЭИМО, 1995. — № 4. — С. 78.
6. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация /В. В. Радаев // Общественные науки и современность. — 2003. — № 2. — С. 5–16.
7. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов // Общественные науки и современность. — 2004. — № 2. — С. 33–41.
8. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. — Львів, 2005.
9. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. — М. : АСТ : Ермак, 2004. — 730 с.
10. Шихирев П. Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход // Общественные науки и современность. 2003. № 2.

А. Дроздова

аспирант кафедры политологии Института социальных наук,
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 35, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

**ФЕНОМЕН СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ПРОЦЕССЕ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНЫ**

Резюме

Статья посвящена анализу понятия «социальный капитал» как важного теоретического концепта современной социологии. Представлен обзор базовых теоретических подходов к изучению феномена социального капитала. Особый акцент сделан на теориях, позиционирующих доверие как основной элемент социального капитала. Исследуется феномен социального капитала сквозь призму возможности практического приложения его в управлении процессами развития украинского общества.

Ключевые слова: социальный капитал, социальные сети, добровольные ассоциации, человеческий капитал, социальные отношения.

A. Drozdova

Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
Institute of Social Sciences,
Postgraduate student of department of political science
24/26, Frantsuzsky Bulvar, Odessa, 65058, Ukraine

**THE PHENOMENA OF SOCIAL CAPITAL IN THE PROCESS
OF POLITICAL MODERNIZATION OF UKRAINE**

Summary

The paper is devoted to the analysis of the concept of social capital as an important theoretical concept in modern political science. Review of main theoretical approaches to the study of the phenomenon of social capital. Concepts that consider trust as a main element of social capital are underlined. The phenomenon of social capital is probed through the prism of possibility of its practical application in the processes of development of Ukrainian society management.

Key words: social capital, social networks, voluntary associations, human capital, social relations.